

**Dwugłos w sprawie Antoniego Tyzenhauza
— Józef Kossakowski i Stanisław August
Poniatowski**

Marcin Kuźma

Marcin Kuźma

Dwugłos w sprawie Antoniego Tyzenhauza — Józef Kossakowski i Stanisław August Poniatowski

1. Rękopis odnaleziony

Napisałem też i ja pismo jedne pod tytułem *Piotruczek*. Zawierało ono w sobie całego Tyzenhauza, wszystkim u pana zajmującego się i wszystkich odstręczającego, podobało się wielu to pismo i doszło aż do rąk królewskich, na które (jak twierdzą) sam król zadał sobie pracę odpisywać. Nie mogłem się utaić, żeby Tyzenhauz o autorze nie wiedział, ale też zupełnie byłem wyper-swadowany, że gorszym dla mnie być nie mógł, jak był¹.

Tak oto w pamiętniku pisze biskup inflancki Józef Kazimierz Kossakowski o swoim pierwszym pamflecie. Poza tą niewielką wzmianką przez długi czas nie wiadano nic więcej. Dopiero w roku 1928 ukazał się artykuł Stanisława Kościalkowskiego *Z literatury polemiczno-sądowej XVIII wieku*², gdzie opisane zostały utwory powstałe w związku z postacią podskarbiego litewskiego Antoniego Tyzenhauza. W rękopisie biblioteki Czartoryskich 717³, zawierającym korespondencję króla Stanisława Augusta Poniatowskiego z podskar-bim, badacz odnalazł blok tekstów skierowanych przeciwko zarządcy królewskich ekono-mii. Wśród nich znalazł się utwór zatytułowany *Respons na list z Litwy pisany*, który ziden-tyfikował jako *Piotruczka*. W toku dalszych badań odkrył jeszcze dwa inne przekazy tego utworu — jeden w bibliotece Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, a drugi w Bibliotece

¹ J. K. Korwin Kossakowski, *Pamiętniki*, Warszawa 1891, s. 103.

² Zob. S. Kościalkowski, *Z literatury polemiczno-sądowej XVIII wieku*, „Ateneum Wileńskie” 15: 1928.

³ „Korespondencja króla Stanisława Augusta z podskarbin Antonim Tyzenhauzem”, rękopis Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, sygn. 717 t. 1, k. 409–411.

Synodu Ewangelickiego również w Wilnie⁴. *Piotruczek* miał zostać opublikowany w pracy dotyczącej Tyzenhauza, jednak plany te udaremniło zbombardowanie lwowskiej drukarni, gdzie praca w 1939 była drukowana. Dopiero w połowie lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku w Londynie ukazała się monumentalna monografia podskarbiego, ale nie było w niej owego pamfletu⁵.

Odkrycie *Piotruczka* nie zostało zauważone; jeśli dzisiejsze bibliografie wspominają o *Piotruczku*, opatrują go adnotacją „utwór zaginiony”⁶. Obecnie pojawia się on po raz pierwszy drukiem.

2. Królewska odpowiedź

W tym samym rękopisie przed blokiem tekstów atakujących Tyzenhauza znajdujemy utwór bez tytułu, zaczynający się od słów: „Czytałem kopię *Listu z Litwy* tudzież *Responsu na List z Litwy pisany*”. Nie wyszedł on spod ręki żadnego z królewskich sekretarzy, ani tym bardziej samego podskarbiego. Według Kościalkowskiego, do którego zdania również ja się skłaniam, jest to właśnie owo pismo, na które „król zadał sobie pracę odpisać”, a charakter pisma wskazuje na osobę władcy jako autora.

Król nie znalazł autora *Piotruczka*, sądził, iż utwór wyszedł z kręgu Czartoryskich, na co wskazuje zdanie z odpowiedzi:

Responsu zaś autora jakbym oczyma myimi widział, tak rozumiem być pewnym, że go znam, i nie wątpię, że to jest ten, którego ja kocham, i którego zawsze od imienników i spokrewnionych odłączałem w umyśle i sercu moim.

W rękopisie znajdujemy odpowiedź wspominatej przez Stanisława Augusta osoby⁷. Nie wypiera się ona powinowactwa z królem, ale zdecydowanie zaprzecza swojemu autorstwu *Piotruczka*. Fakt, że list ten znajduje się w korespondencji królewskiej, sugeruje, iż jego autor — i według króla autor *Piotruczka* — należał do grona osób wysoko postawionych i ze Stanisławem Augustem związanych. Na podstawie analizy można przypuszczać, że owym tajemniczym autorem był Adam Kazimierz Czartoryski. Oprócz cytowanego fragmentu,

⁴ Chodzi tu o przedwojenne rękopisy TPN 69, k. 373, oraz w Dziale rękopisów Biblioteki Synodu Ewangelicko-Reformowanego w Wilnie kat. A, szufl. 19, fasc. 75, akt 200. Egzemplarz wileński wchodzić mógł prawdopodobnie w skład zbiorów biblioteki Kossakowskiego, przekazanej w 1794 roku Bibliotece Seminaryjnej w Wilnie. Współczesne ich losy nie są mi znane.

⁵ Zob. S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny królewski*, t. 1–2, Londyn 1971; idem, *Studia i szkice przygodne z historii i jej pogranicza*, Londyn 1956, s. 10–12.

⁶ Zob. *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”: Oświecenie*, opr. E. Aleksandrowska z zesp., t. 5, Warszawa 1967, s. 170; M. Rutkowska, *Józef Kazimierz Korwin Kossakowski (1738–1794)*, hasło w: *Pisarze polskiego oświecenia*, opr. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński, t. 2, Warszawa 1994, s. 377.

⁷ Rps Czart. 717 t. 1, s. 399–403.

wskazują na to pewne uwagi zawarte w liście, które pozwalają określić niektóre cechy jego autora. I tak dowiadujemy się, iż para się on piórem, nie jest duchownym i ma związek z wojskiem, poza tym nie wypiera się bliskich związków z monarchą. Wszystkie te elementy pasują do osoby generała ziem podolskich, komendanta Korpusu Kadetów.

Przyczyny pomyłki należy upatrywać w fakcie, iż wszystkie ataki na Tyzenhauza odbierane były przez króla, nie bez powodu zresztą, jako zakamuflowane ataki na własną osobę, co potwierdzają spostrzeżenia Stanisława Kościalkowskiego:

Ci wszyscy, którzy z jakichkolwiek powodów uważani byli za niechętnych Stanisławowi Augustowi, występowali w pierwszym rzędzie nie przeciwko niemu, lecz przeciw Tyzenhauzowi⁸.

Z takich zresztą pozycji król występuje w swoim piśmie, co zaznacza nie tylko na wstępie, ale także w całym utworze. Można więc powiedzieć, że jest to przede wszystkim obrona Stanisława Augusta.

W przedstawionej poniżej edycji tekst zmodernizowano zgodnie z zasadami rocznika „Napis”. Pozostawiono wielkie litery w pseudonimach bohaterów („Stryj” i „Przyjaciół”) oraz w wyrazach nacechowanych emocjonalnie („Ojczyzna”). Nie zaznaczono skreśleń w rękopisie, poza jednym wyjątkiem, istotnym dla treści.

Tekst *Piotruczka* oparto na jednym spośród trzech wymienionych przez Kościalkowskiego przekazów, znajdującym się w rękopisie Czart. 717 t. 1, k. 409–411. Tytuł *Piotruczek* w niniejszej edycji został wprowadzony zgodnie z przekazem *Pamiętników* Kossakowskiego; w wykorzystanym przekazie utwór występuje pod tytułem *Respons na List z Litwy pisany*, który pochodzi od nieznanego kopisty i nie znajduje potwierdzenia w przekazach samego Kossakowskiego. Podstawą wydania odpowiedzi króla jest rękopis Czart. 717 t. 1, s. 387–398.